

Sivistys- projektista markkina- retoriikkaan

Sirkka Ahonen: Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Vastapaino 2003 Tampere. 230 s.

■ Koulutuksellinen tasa-arvo oli niin suomalaisen, pohjoismaisen kuin länsimaisenkin koulutuspolitiikan peruslähtökohtia toisen maailmansodan jälkeisistä vuosista aina 1980- ja 1990-luvulle saakka. Sitten min tasa-arvo perinteisesti käsitettynä on jäänyt koulutuspolitiikan linjauksissa uusien iskusanojen kuten tehokkuuden, valinnaisuuden tai ”erinomaisuuden eetoksen” jalkoihin. Toki nimenomaan koulutusmahdollisuuksien tasa-arvo on kirjattu esimerkiksi opetus-

ministeriön Koulutus ja tutkimus vuosina 2003–2008-asia-kirjaan ”yhtäläisenä oikeutena saada kykyjensä ja erilaisten tarpeidensa mukaista opetusta sekä kehittää itseään varallisuudesta riippumatta”. Silti suomalaisessa koulutuskeskustelussa on viime vuosina vain vähän puhuttu tasa-arvosta vaikkapa perusopetuksen eriyttämisen ja valinnaisuuden kasvattamisen yhteydessä.

Koulutuksellinen tasa-arvo ei siis tunnu meillä olevan enää aatteellisesti eikä poliittisesti muodissa. Tutkijat kyllä ovat aika ajoin nostaneet esiin ja kyseenalaistaneetkin suomalaisen, perinteisesti hyvänä pidetyn, tasa-arvotilanteen. Lisäksi kansainvälinen tutkimus on 1990-luvulta lähtien pureutunut painokkaasti tasa-arvoon eri näkökulmista ja eri koulutusasteilla. Tätä taustaa vasten Sirkka Ahosen kirja koulutuksellisen tasa-arvon pitkästä historiasta on tervetullut ja piristävä puheenvuoro, etenkin kun se ulottuu vuosituhannen vaihteeseen saakka ja kattaa siten myös 1990-luvulla ”pienien askelten” koulutuspolitiikalla aikaan saadut isot muutokset.

Kirjan sisällön osalta on pidettävä mielessä kaksi oleellista rajausta. Ensinnäkin Ahonen rajautuu käsittelemään tasa-arvoa vain perusopetuksessa, siis kansa- ja peruskoulussa, muut koulutusportaavat tulevat esille vain yksittäisinä mainintoina. Toisekseen hän pitäytyy pohtimaan tasa-arvon määrittelyä ja sisältöä eri aikoina sekä yhteiskunnallisten reunaehtoien vaikutusta niihin. Tarkastelu ei siten ulotu tasa-arvon toteutumiseen eli koulu-

tukseen valikoitumisessa taustuneisiin määrällisiin muutoksiin. Rajaukset ovat mielestäni perusteltuja, sillä niiden ansiosta tutkimus säilyy jätteenä ja kestää hyvin kasassa koko pitkän tarkasteluperiodin ajan. Toki meillä on tehty paljon tutkimusta myös ”numerollisesta ulottuvuudesta”, koulutuksellisen tasa-arvon toteutumisesta ja koulutusvalintojen taustatekijöistä, mutta synteesi niiden tuloksista ja johtopäätöksistä on selkeästi jo oman julkaisunsa väärä.

Sirkka Ahosen tarkastelujakso on periaatteessa pitkä, 1800-luvun puolivälistä eli kansakouluasetuksen valmistelusta aina 2000-luvun alkuun saakka. Koko aikaväliä ei kuitenkaan käydä systemaattisesti läpi vaan kirjoittaja on keskittynyt neljään koulutuksen tasa-arvon kannalta oleelliseen käännekohtaan: kansakoululain säätämiseen ja toteuttamiseen, oppivelvollisuuden tuloon, peruskouluun luomiseen sekä perusopetuksen suunnanmuutokseen 1990-luvulla. Ratkaisu on onnistunut ensinnäkin siksi, että se pitää kirjan laajuuden kohtuullisissa rajoissa. Lisäksi kaikki edellä mainitut tapahtumat olivat ratkaisevan tärkeitä perusopetuksen kehityksen kannalta ja niiden yhteydessä myös koulutuksen tasa-arvo tavalla tai toisella oli keskustelun ja määrittelyn keskiössä.

Kirjan sisältö rakentuu edellä mainittujen aikakausten varaan siten, että jokaisen aikakauden kohdalla käydään aluksi läpi suomalaisen yhteiskunnan keskeiset rakenteelliset, poliittiset ja aatteelliset muutokset. Koulutuksellisen

tasa-arvon muutokset kirjoittaja kytkee paitsi yhteiskunnallisiin muutoksiin myös koulutuspolitiikan peruslinjauksiin, jotka oleellisesti määrittivät käytännön ratkaisujen sisältöä ja painotuksia. Päälukujen lopussa Sirkka Ahonen pohtii vielä perusteellisesti tasa-arvon ja koulutuspolitiikan keskeisiä sisältöjä sekä niihin vaikuttaneita yhteiskunnallisia taustatekijöitä. Kirja on tässä mielessä todella koulutuksen yhteiskuntahistoriaa parhaimmillaan.

Kansakoulun perustamisvaiheissa 1800-luvulla koulutuksellista tasa-arvoa ei nykyisessä merkityksessä nostettu esille. Keskustelun polttopisteessä olivat ennen kaikkea erilaiset käsitykset kansakoulun tehtävästä ja asemasta. Sirkka Ahonen kiteyttää asetelman kahden suurmiehen Uno Cygnaeuksen ja J. V. Snellmanin väliseksi näkemyseroksi. Edellinen kannatti kaikille kansalaisille yhtenäistä perussivistystä, jota antamaan tarvittiin kattava ja tasapuolinen perusopetusjärjestelmä. Snellman puolestaan edusti kahden sivistyksen ohjelmaa, jossa kansa ja eliitti erottuisivat toisistaan myös koulutuksen osalta. Kansakoulu oli rahvaalle tarkoitettu, mutta korkeampaan opetukseen, oppikouluun ja yliopistoon, sillä ei juuri olisi asiaa. Kansakoulu ei snellmanilaisessa ajattelussa – toisin kuin Cygnaeuksella – ollut pohjakoulu, jonka antamien valmiuksien turvin voitaisiin edetä seuraavalle koulutusportalle.

Ahonen perustaa analyysin – vahvasti alkuperäislähteisiin eli Snellmanin ja Cygnaeuksen kansakoululaitosta ja sivistyk-

sen asemaa käsitelleisiin kirjoituksiin. Lisäksi hän höystäää tekstiä osuvilla lainauksilla molempien kouluvaikuttajien mielipiteistä. Niiden perusteella voi päätellä herrojen näkemysten eronneen varsin oleellisesti toisistaan juuri yhteisen sivistyksen, koulutuksen kattavuuden ja tasa-arvon osalta. Snellman peri kiistassa lopulta voiton, joten niin yhtenäisen pohjakoulu kuin koulupakkokin jäivät tuolloin toteutumatta. Samalla suomalaisen koulutusjärjestelmän linjaratkaisuksi tuli peruskouluun asti kestänyt rinnakkaiskoulu. Cygnaeuksen pitkälle menneet suunnitelmat perusopetuksen kattavuudesta jäivät toteutumatta ja kansakoulusta tuli alkuvaiheissa ensisijaisesti kaupunkilasten koulutusväylä; maaseudulla koulujen perustamisessa edettiin kohtuullisen hitaasti vielä piirijakoasetuksen (1898) jälkeenkin.

Oppivelvollisuus, joka muualla Euroopassa oli paljolti jo toteutunut, saatiin Suomesakin lopulta säädetyksi 1920-luvun vaihteessa. Tähän vaikuttivat suotuista poliittiset suhdanteet, kansakunnan eheytämisen tarve sekä eri puolueiden koulutuseksperttien yhteistyö. Silti oppivelvollisuudella oli omat vastustajansa, jotka perustelivat näkökoh-
tiaan niin kasvatuksellisilla kuin taloudellisillakin seikoilla. Oppivelvollisuuslaista ei siten lopulta Sirkka Ahosen tulkinnan mukaan tullut koulutuksellisen tasa-arvon lopullista läpimurtoa, vaikka parempaan päin tietysti mentiin. Eniten tähän kirjoittajan mukaan vaikutti rinnakkaiskoulujärjestelmän säilyminen. Se erotteli

oppilaat jyyiin ja akanoihin jorunsaan kymmenen ikävuoden jälkeen.

Toinen epätasa-arvo ylläpitänyt elementti olivat oppivelvollisuuden toteuttamiseen liittyneet lykkäykset ja lievennykset, esimerkiksi niin sanotut supistetut koulut. Niiden takia maaseudun ja kaupunkien välinen ero kouluttautumisessa säilyi toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin saakka. Tärkeäksi edistysaskeleeksi sen sijaan voitiin kirjata alkeisopetuksen yhtenäistyminen ja tuleminen lopultakin osaksi julkista perusopetusjärjestelmää. Oppivelvollisuutta koskevan keskustelun osalta Ahonen käy läpi paljolti samoja aineistoja kuin Pauli Arola väitöskirjassaan ja päättyy myös pitkälti samanlaisiin tulkintoihin. Arola painottaa kuitenkin omassa tutkimuksessaan enemmän esimerkiksi 1920-luvun alussa käytyä keskustelua uskonnon opetuksen asemasta. Tämän puolen Sirkka Ahonen jättää aiheellisesti vain mainintojen varaan, sillä siinä ei enää ollut kysymys koulutuksellista tasa-arvosta vaan ”kunnon kansalaiseksi” kasvattamisen peruspiirteiden määrittelystä.

Peruskoulujärjestelmään siirtymistä on tavallisesti pidetty koulutuksellisen tasa-arvon kannalta avainasiana. Siirtymä romutti satakunta vuotta kestäneen ja aikaisiin, eriarvostaviin valintoihin perustuneen rinnakkaiskoulujärjestelmän. Sirkka Ahonen peilaa peruskoulun taustaa kahden yhteiskuntafilosofin ja kahden koulutusvaikuttajan aatemaailman kautta. Pekka Kuusta pidetään yleisesti 1960-luvun hyvinvointipolitiikan keskeisenä ideologi-

gina, jonka ajattelussa sosio-ekonomisella tasa-arvolla oli keskeinen sija. Urpo Harva puolestaan suhtautui epäilevämmiin hyvinvointivaltion ”yhteiskuntatekniikkaan” ja korosti henkisen kasvun itseisarvoa. Opetusministerinäkin toiminut Reino H. Oittinen nousi yhdeksi näkyvimmistä yhteiskoulun arkkitehdeista, kun taas kouluneuvos Alfred Salmela edusti vanhakantaisempaa, olemassa olevien koulumuotojen kehittämiseen pohjautunutta näkemystä.

Aatteellisten ja käytännöllisten erojen tiivistäminen henkilöiden ympärille tietysti karrikoiki 1960-luvun laajaa ja välillä varsin kiihkeää peruskoulu-keskustelua. Toisaalta on sanottava, että Ahonen onnistuu henkilöesimerkkien avulla nostamaan esiin oleellisia asioita peruskoulutaistelun rintamalinjoista, jotka nopeasti muuttuivat aatteellisista poliittisiksi. Keskeisenä kiistakysymyksenä tuolloin oli vapauden ja tasa-arvon välinen suhde, johon koulutuskeskustelussa palattiin uudelleen 1990-luvun uudistusten yhteydessä: kuinka paljon valinnaisuutta voi olla ilman että se johtaa eriarvoistumiseen.

Peruskoulun toteuttamisesta käytyyn poliittiseen kädenvääntöön Ahosen tutkimus ei tuo juuri uutta, sillä hänen käyttämänsä valmistelu- valtiopäiväasiakirjat ovat kuluneet muidenkin tutkijoiden käsissä. Yhtenäiskoulujärjestelmä saatiin lopulta toteutettua poliittisen oikeiston johdon taipues- sa kovassa – osittain omasta nuorisjärjestöstäkin tullessa – paineessa koulutuksellisen konsensuksen taakse. Kor-

vauksena taipumisesta yksityis- koulut saivat mahdollisuuden jatkaa niin sanottuina korva- vina ja peruskouluun tulivat tasoryhmät, joiden valinnalla vanhemmat saattoivat vaikut- taan lapsen koulutusuraan. Mo- lemmat myönnytykset jäivät kuitenkin lopulta merkityksel- tään pieniksi ja tasoryhmät poistuivat peruskouluista peri- aatteessa jo 1970-luvulla.

Sirkka Ahonen luonnehtii 1960-lukua paitsi ”tasa-arvopoliitiikan historialliseksi välivai- heeksi” myös tasa-arvohank- keen lakipisteeksi, ”mikäli tasa-arvo ymmärretään perus- koulutuksen yhtenäisyydeksi”. Tulkinta on mielenkiintoinen, sillä se sisältää ajatuksen, että muutos näin tarkasteltuna on kulkenut myöhemmin huonompaan suuntaan. Ahonen perustelee tulkintaansa sillä, että 1990-luvulla peruskoulu- tuksen yhtenäisyyttä tietoisesti lähdettiin purkamaan. Samal- la myös koulutuksellinen tasa- arvo määriteltiin uudelleen ja entistä selkeämmin yksilöllisiä tarpeita painottaen. Ahosen tulkintaa tukee myös se, että 1960- ja 1970-luvulla puhuttiin vielä paljon ja vakavasti kou- lutustulosten tasa-arvosta, joi- hin pyrittiin erilaisilla pedago- gisilla ratkaisuilla ja oppimisen tukitoimilla. Uuden vuosituhannen vaihteessa tulosten tasa-arvo on korvautunut markkinapohjaisella retoriikalla ja koulutusmahdollisuuksien korostamisella. Ahosen tulkin- ta arvioitaessa kannattaa myös muistaa, että esimerkiksi korkeakoulutuksen tasa-arvo eteni suhteellisesti nopeimmin juuri 1960- ja 1970-luvuilla.

”Yhteinen koulu” -kirjan mielenkiintoisin osio on mie-

lestäni 1990-luvun koulutuspoliitiikan kriittinen analyysi. Sirkka Ahonen osoittaa, kuinka talouselämästä tuttu oikeistolibi- beralistinen retoriikka varsin nopeasti ja ilman isompaa kes- kustelua tuli osaksi koulutus- politiikkaa. Tähän vaikutti poliittisen painopisteen muuttu- misen lisäksi elinkeinoelämän etujärjestöjen edustajien näky- vä asema koulutuksen suunnit- telussa. Samalla uudistusten valmistelussa siirryttiin entistä enemmän virkamiesjohtoisuu- teen ja (kasvatus)tieteellisen asiantuntemuksen painoarvo väheni.

Erialaisten, kohtuullisten pienten ja ”viattomilta” näyttä- neiden, uudistusten seuraukse- na koulutuspolitiikassa tapah- tui itse asiassa 1990-luvulla oleellinen suunnanmuutos. Keskeisiä elementtejä tässä oli- vat luopuminen sata vuotta vanhasta koulupiirijaosta ja sen mukana niin sanotusta lähikouluperiaatteesta sekä kou- lutukselle tarkoitettua ”korva- merkitystä” valtionavusta. Pää- töksenteon painopistettä siir- rettiin myös entistä enemmän kuntatasolle yhtenäisen tavoit- teiston ja kontrollin kustan- nuksella. Sirkka Ahonen luon- nehtii muutoksia osuvasti ”yh- teisen koulun alasajoksi”, luo- pumiseksi yhteisestä sivistyk- sellisestä viitekehyksestä. Tasa- arvon ja vapauden välisessä puntaroinnissa vaaka kallistui selkeästi jälkimmäisen suun- taan.

Koulutuspolitiikassa suun- niteltiin 1990-luvulla hyvin pit- källe menevää markkinallista- mista. Paradoksaalista kyllä ta- louslama pelasti perusopetuk- sen suuremmilta muutoksilta tilanteessa, jossa koko poliit-

tisella vasemmistolla ei enää ollut siihen voimia tai halua. Ahosen tulkinnan mukaan näet laman seurauksena usko markkinavoimien siunauksellisuuteen hiipui ja asenteet pehmenivät koulutus suunnittelussa. Tapahtui osittainen paluu kohti entistä ja markkinallistamisen kovin kärki taittui. Koulutus ratkaisut kiinnittyivätkin 1990-luvun lopussa osaksi koko hyvinvointivaltion säilyttämiseen tähdännyttä toimintaa.

Sirkka Ahosen tulkinnat 1990-luvun koulutuspolitiikan muutoksista on varsin kriittisiä, jopa kärkeviä. Hän on selvästi tiukemmalla linjalla kuin esimerkiksi mainitun vuosikymmen koulutuspolitiikasta väitellyt Aki Virtanen. Tosin Virtasen koulutusvaikuttajien haastatteluihin painottunut aineistokaan ei ehkä anna välineitä yhtä kovaan pöllytykseen. Ahonen sen sijaan pohjaa näkemyksensä koulutuspolitiikan virallisiin dokumentteihin. Lisäksi hän mielestäni oivallisesti asettaa viime vuosikymmenen muutokset osaksi yhteiskunnallisen ilmapiirin ja tavoitteenasettelun muutosta sekä linjaan koulutuspolitiikan pitkän kehityskaaren kanssa. Ahosen voi siksi arvioida olevan varsin vahvoilla tulkinnoissaan. Hänen huoltaan yhtenäisen, kansainvälisissä vertailuissa hyvätasoiseksi todetun, perusopetuksen tulevaisuudestakaan ei voi pitää aiheettomana.

Sirkka Ahosen kirja on erinomainen analyysi koulutuksellisen tasa-arvon pitkän linjan muutoksista. Se on hallittu, selkeästi jäsennelty ja hyvin kirjoitettu teos. Lähdeviittauk-

sia olisi voinut tehdä vähän tiheämmin ja kytkeä lisäksi perusopetuksen muutokset tiiviimmin muilla koulutustasoilla tehtyihin ratkaisuihin. Niiläkin nimittäin oli näkyvä rooli koulutuspolitiikan kokonaisuudessa esimerkiksi 1960- ja 1970-luvulla. Paljon muuta negatiivista sanottavaa kirjasta ei sitten mielestäni löydykään. Toivoa vain sopii, että koulutuspolitiikan suunnittelijat ja tekijät hoksaisivat tutustua teokseen; kriittisen tutkimuksen ja päätöksenteon vuoropuhelu kun ei taida meillä tätä nykyä olla kovin laajaa.

Arto Nevala